

**AZ
EGYESÜLT NEMZETEK
SZERVEZETE**

**GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS TANÁCS EMBERI JOGI BIZOTTSÁG
AZ EMBERI JOGOK ELŐSEGÍTÉSÉÉRT ÉS VÉDELMEÉRT
FELELŐS ALBIZOTTSÁG**

EMBERI JOGI PROBLÉMÁK ÉS A ROMÁK VÉDELME

EMBERI JOGI BIZOTTSÁG

Az emberi jogok elősegítéséért és védelméért felelős albizottság

52. ülés

Az ideiglenes napirend 8. pontja

A KISEBBSÉGEKKEL SZEMBENI DISZKRIMINÁCIÓ ÉS A KISEBBSÉGEK VÉDELME

A munkaanyagot Y. K. J. Yeung Sik Yuen készítette az albizottság 1999/109 sz. határozatát követően

Bevezetés

1. Ötvenegyedik ülésén az emberi jogok elősegítéséért és védelméért felelős albizottság azzal a feladattal bízott meg, hogy készítsen el egy munkaanyagot – a pénzügyi vonzatok nélkül – a romák védelméről és emberi jogi problémáiról, melynek alapján az albizottság dönteni tud majd az e tárgyban írandó tanulmány kivitelezhetőségéről (1999/109 sz. határozat).
2. Ugyanezen az ülésen David Weissbrodt a romák helyzetével kapcsolatban megjegyezte, hogy az ENSZ eddig nem tett erőfeszítést arra, hogy ténylegesen megértse a roma kisebbség helyzetét Európában, és nem készült olyan tanulmány, mely kimerítően feltárta volna a roma származásúak által elszenvedett hátrányos megkülönböztetést és a helyzetük javításának lehetőségeit. E kijelentés helyénvaló voltát igazolja, hogy az első ENSZ utalás a romákra igencsak futólagos volt. Az albizottság 1977. augusztus 31-ei 6. (XXX) sz. határozatában, „tekintettel arra, hogy Francesco Capotorti, az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogainak jelentéstevője beszámolójában azt a megállapítást tette, miszerint számos országban élnek cigányok (romák) [...] azzal fordul azokhoz az országokhoz, ahol cigányok (romák) élnek, hogy – amennyiben ezt még nem tették meg – biztosítsák nekik mindazon jogokat, melyeket a lakosság más része élvez”.

3. 1984. november 23-án az általános közgyűlés elfogadta a rasszizmus és faji alapú hátrányos megkülönböztetés leküzdésének második évtizedéről szóló 39/16 sz. határozatot, melyben arra kérte fel az ENSZ érintett szerveit, így az albizottságot is, hogy „őrizze meg éberségüket a rasszizmus és a faji alapú diszkrimináció azonosítását illetően, hívják fel a figyelmet a feltárt esetekre, és tegyenek javaslatot a megfelelő intézkedésekre”. A határozat külön megemlíti a dél-afrikai és namíbiai apartheidrendszert.
4. Az ENSZ számos szerve és testülete vesz részt a rasszizmus és a faji diszkrimináció elleni küzdelemben, ám a romákkal megint nem foglalkoztak mindaddig, míg 1991-ben az albizottság egy újabb határozatában (1991/21) meg nem állapította, hogy „számos országban a roma közösséghez tartozók akadályokba ütköznek polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogaik érvényesítésekor, és ezek az akadályok diszkriminációhoz vezetnek, mely kifejezetten ez ellen a csoport ellen irányul, s mely így különösen sebezhetővé teszi őket”. A *romák (cigányok) védelme* című határozatában (1992/65) a bizottság sürgette az albizottság kisebbségi jelentéstevőjének munkáját, és felkérte, hogy fordítson különleges figyelmet a roma közösségek életkörülményeire, és tudósítson arról. De a romák problémáiról készítenő tanulmány mellékes volt ahhoz az átfogó feladathoz képest, melynek célja egy olyan tanulmány összeállítása, amely felméri a kisebbségeket érintő problémák békés és konstruktív megoldási lehetőségeit; ennek az ideje azonban még valószínűleg nem érkezett el.
5. 1993 márciusában az ENSZ menekültügyi főbiztosának (UNHCR) hivatala felmérést végzett a romákat illetően Kelet-Közép-Európában, miután Rostockban, Németországban egy roma menekülteket elszállásoló épületet 1992 augusztusában támadás ért. Az előszó 3. bekezdésében ez áll: „Bármilyen más azonosítható, nemzetek feletti népcsoport közül a romák vannak talán leginkább kitéve a jelenkori kelet-közép-európai élet azon három aspektusának, melyek az 1920-as és '30-as évek után a legerősebb destabilizáló tényezőkké válhatnak Európában: a növekvő szegénységnek, a fokozódó társadalmi bizonytalanságnak és a régóta elnyomott etnikai konfliktusok kiéleződésének, melyet most a Nyugat-Európából származó skinhead szindróma is tüzel” (Mark Braham: *The Untouchables: A Survey of the Roma People of Central and Eastern Europe*, az UNHCR jelentése, 1993. március). A kutatás a romák háttérét és jelenlegi helyzetét elemezte öt kelet-közép-európai országban és a roma menekültek helyzetét Németországban. Célja elsősorban az információterjesztés volt.
6. A Bizottság a faji diszkrimináció leküzdéséért (Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD) fontos szerepet játszik a romák emberi jogi védelmében. 1998 márciusában például a Cseh Köztársaság kormányának első és második, egy kiadványban megjelent rendszeres jelentését tanulmányozta (CERD/C/289/Add. 1). Sok problémás kérdésre bukkant, és számos ajánlást fogalmazott meg (lásd A/53/18,111–138. bek.). A CERD nemrégiben úgy döntött, hogy ez év augusztusi ülésén egynapos megbeszélést tart a romakérdésről.

7. 1999 szeptemberében az Emberi Jogi Bizottság 1993. március 2-ai 1993/20 sz. és 1999. április 28-ai 1999/78 sz. határozatai alapján a rasszizmus, faji diszkrimináció, idegengyűlölet és intolerancia különleges jelentésvője (ezenül: a rasszizmus jelentésvője) Magyarországra, a Cseh Köztársaságba és Romániába látogatott. Küldetésének oka az volt, hogy ezekből az országokból roma állampolgárok rendszeres diszkriminációjáról (különösen az oktatás, foglalkoztatás és lakásellátás terén), valamint szélsőjobboldali szervezetek és a rendőrség részéről velük szemben alkalmazott erőszakról érkeztek jelentések. A küldetésről szóló jelentését idén nyújtotta be a bizottságnak, annak 56. ülésén.
8. Tekintettel arra, hogy számos ENSZ-testület mostanában nagy érdeklődést mutatott a témában, az albizottság felkérése a romák emberi jogi problémái és védelme tárgyában írandó munkatanulmány elkészítése ekképpen tehát időszerűvé vált.

I. Történeti háttér

9. A romák Északnyugat-Indiából származnak, ahonnan több évszázaddal ezelőtt keltek útra, legnagyobb számban ma Kelet-Közép-Európában találhatók. Statisztikai adatokat nagyon nehéz összegyűjteni róluk, és a meglevők is pontatlanok. Sok roma még ma is nomád életmódot folytat, és okunk van feltételezni, hogy nagy részük különböző okokból a hatóságoknak nem vallja be roma származását.
10. Az évek során indiai eredetüket elhomályosították az egyiptomi származásukról szóló legendák, és amikor sok-sok évszázaddal ezelőtt Görögországba érkeztek, helytelenül az atsinganoszokkal (*Atsinganos*) hozták összefüggésbe őket, akik Kis-Ázsiából származó jövendőmondók és varázslók voltak (a szó jelentése: érintetlen, érinthetetlen). (Az angol gypsies szó az egyiptomi – angolul: Egyptian korcsosult formája a cigány – angolul: tsigane – pedig az Atsinganos szóból ered.) A romák egyértelműen Indiából származnak, melyet a nyelvészek is megerősítenek, hiszen félreérthetetlen hasonlóságok vannak a romani és a szanszkrit nyelv között. Sok elnevezésük él: *Gypsy*, *Tsigane*, *Zigeuner*, *Gygan* és *Chicane*.
11. A romákról létező statisztikai adatok megbízhatatlanságának egyik oka, hogy a romák másik közösséghez tartozónak vallják magukat elővigyázatosságból, hiszen tudják, hogy a romákat nem szívelik, és diszkrimináció áldozatai. Ezenkívül a második világháborúban kiirtott romák emléke is árnyékként vetül rájuk. A statisztikák pontatlanságát fokozza a népszámlálás mikéntje az egyes országokban: van ahol az egyéneknek meg kell jelölniük, hogy melyik közösséghez szeretnének tartozni, más országokban pedig nem kötelező az etnikai származást megvallani. Az 1991-es népszámlálás során a Cseh Köztársaságban például csak 33 000 személy vallotta magát romának. Tavaly szeptemberben a rassziz-

mus jelentéstevőjének érdeklődésére adott válasz szerint a hivatalos becslések 166 000 és 206 000 közé teszik a romák számát, nem hivatalos források szerint a roma lakosság száma a Cseh Köztársaságban 300 000 és 400 000 közé tehető.

12. Meg kell említeni, hogy vannak olyan őshonos európai népcsoportok is, melyek nomád életmódot folytatnak, pl. a tinkerek Írországból, a quinquik Spanyolországban és a jenshek Németországban. A szintik etnikailag romák, de Németországban telepedtek le, már alig beszélik a romani nyelvet, és kultúrájuk felhígult. A szintik megfelelője Franciaországban a manusok. Ezek a csoportok átmenetet képeznek a romák és a gázsók (nem romák) között. Mind a roma, cigányok és utazók csoportjához tartoznak, melynek a romák teszik ki 70%-át.
13. Nehéz lenne megállapítani a nomád életmódot folytató, illetve a letelepedett romák arányát, a helyzet országonként is változik. Svédországban, Dániában, Spanyolországban és Ausztriában mindegyik roma. Az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Írországból és Belgiumban a helyzet pont az ellenkező, itt gyakorlatilag mindegyik roma nomád életmódot folytat. Összességében Európában a mobil szálláson lakó és rendszeresen úton levő romák aránya nem haladja meg a 20%-ot. A fél nomád életmódot folytatók aránya, akik vagy mobil szálláson laknak, de csak az év egy részében utaznak, vagy akik az év egy részében állandó szálláson laknak, és az év másik részében utaznak, újabb 20%-ot tesznek ki. A maradék 60%-ot a letelepültek teszik ki, akik sohasem utaznak, annak ellenére, hogy félig mobil szálláson laknak. *Romák, cigányok és utazók* című könyvében (Európa Tanács, 1994) Jean-Pierre Liégeois, jól ismert romakutató és a Roma Kutató Központ (Gypsy Research Centre) igazgatója, 1994-ben a roma lakosság számát a 38 általa felsorolt európai országban 7 és 8,5 millió közöttire tette. Ez a szám mostanára 8-10 millióra nőtt. (*The Council of Europe and the Roma/Gypsies [Az Európa Tanács és a romák/cigányok]*, Európa Tanács titkársága, 1999. augusztus.)
14. Talán a terminológia is magyarázatra szorul. *Az angolban a rom a magyar roma megfelelője (tehát egyes számú), az angol roma pedig a magyarban a romáknak felel meg (tehát többes számú).*¹ Az angol rom és roma szavak az emberekre vonatkoznak, a romani (angolul is romani) ellenben a nyelv, amit a romák beszélnek, s mely Indiából származik.
15. A romák problémái sokrétűek. Azon igen ritka vándorló népességek csoportjához tartoznak, melyek az idők múltán társadalmi helyzetüket tekintve nem fejlődtek, évek, sőt évszázadok óta ugyanott állnak. Szinte semmit nem értek el, Európa-szerte szegények, műveletlenek, és majd minden területen diszkrimináció áldozatai. Gyakran vannak kitéve meghurcolásoknak és a rasszizmus megnyilvánulásainak. Sokan állandó félelemben élnek roma származásuk miatt.

¹A fordító kiegészítésével.

II. A romák emberi jogi problémái

16. 1993 szeptemberében az akkori Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) vezető tisztségviselőinek bizottsági ülésén a nemzeti kisebbségek főbiztosa, Max van der Stoel arról beszélt, hogy a romák „rendkívül sebezhető helyzetben vannak” a régió társadalmában, gazdasági és politikai rendszereiben, mely általános és lesújtó szegénységükben, átlagon aluli lakáskörülményeikben, munkanélküliségükben, írástudatlanságukban, iskolázatlanságukban és más problémában is megnyilvánul. Megjegyezte, hogy a romákkal szembeni előítélet kitarató, gyakran tekintik őket bűnbakoknak a szélesebb társadalom problémáiért, melynek eredményeképpen számtalan támadás éri őket és vagyonukat.
17. 1999 szeptemberében Bécsben a roma és szinti kérdéstről tanácskozó kiegészítő emberi dimenzió ülésen van der Stoel, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) nemzeti kisebbségi főbiztosa a romák siralmas helyzetéről beszélt:
- „A romakérdést sokáig a szőnyeg alá söpörték. De aki a világnak ezen a részén él, nem tekinthet el a problémák fölött vagy legalább a problémák szimptomái fölött. Intolerancia, kölcsönös bizalmatlanság, szegényes lakáskörülmények, kirekesztés, munkanélküliség, rendszeres hátrányos megkülönböztetés: mint egy lefelé mutató spirál, egyik a másikat erősíti. Sajnos a szimptomák csaknem közhelyekké váltak: rasszista támadások és szegregáció, roma menekültek, borzalmas életkörülmények, iszonyatos szegénység, az írástudatlanság aránytalanul magas mértéke, betegségek, gyermekhalandóság. Gyerekével az utcán kolduló anya, szeméttelenen élő családok vagy csőcselék által felégetett roma házak – bár nem mondanak el mindent, kegyetlenségük bevési őket emlékezetünkbe. Olyan képek ezek, mintha más korból vagy helyről valók volnának. De ezek itt és most, a modern Európában történnek, egy olyan Európában, mely azzal büszkélkedik, hogy közös elvekre, különösen az emberi jogok tiszteletére épülő civilizált kontinens.”
- Megítélése szerint „egy-két intézmény becsülendő kezdeményezésétől eltekintve az európai roma közösségek körülményei sok szempontból tovább romlottak”, és „a romák komoly problémái ellenére sem az EBESZ, sem a tagállamok nem szenteltek elég figyelmet az ügynek”.
18. E dolgozat célja nem kívánja meg, hogy olyan mértékben részletezzük az emberi jogok megsértésének változatait, mint ahogy azt a nemzeti kisebbségi főbiztos teszi. Elégedjünk meg annyival, hogy a romák emberi jogi problémái nem korlátozódnak a kisebbségi jogok megsértésére, pl. kulturális, nyelvi vagy faji alapú diszkrimináció, hanem mint csoport ki vannak téve minden ismert emberi jog megsértésének. Alapvetően kétféle problémával küzdenek, melyek azonban összefüggenek egymással: az egyik a rasszizmus és erőszak, a

másik pedig társadalmi-gazdasági jellegű. Az a néhány probléma, melyről itt most szó lesz, csak a romák problémáinak komolyságát és összetettségét hivatott illusztrálni.

A. RASSZIZMUS ÉS ERŐSZAK

19. Újabban Európa-szerte fellángolt a rasszizmuson alapuló erőszak. Egyik oka ennek a kelet-közép-európai országokban a foglalkoztatás és az álláslehetőségek megcsappanása a kommunizmus bukása és a piacgazdaság bevezetése után. A kevés munkahelyért nagy verseny indult, főleg azokért, melyek nem igényelnek speciális képzettséget, s a romák leginkább ezeket keresik. A lakosság nagy része, mely a romákkal áll versenyben, így őket okolja saját nyomorúságáért.
20. A média gyakran fest sztereotíp képet a romákról. A hozzájuk társított negatív jellemzők közül a legrosszabb a bűnözésre való hajlam. Nem ritka a sajtóban a gyűlöletbeszéd.
21. Azok a hatóságok, melyeknek védelmet kellene nyújtaniuk, mint pl. a rendőrség és a bíróság, gyakran kibújnak e kötelesség alól, mert maguk is előítélettel viselkednek a romákkal szemben, vagy mert nem veszik komolyan a romák panaszait.
22. Gyakran tiltják ki a romákat éttermekből, uszodákból és diszkókból, s gyakran válnak szkinheadek rasszista támadásainak áldozatává, mely egy új, a nyugatról származó jelenség keleten. Biztonsági okokból sokan keresnek menedéket más országokban, melynek egyenes következménye, hogy a befogadó országok önkényesen vízumkötelességet rendelnek el, sőt olyan esetekben, amikor a menekültek sorsa a származási országban bizonytalan, visszatoloncolják őket. 1994-ben a boszniai háború alatt a szerbek üldözték a romákat. Tavaly pedig, sőt idén is, a koszovói albánok haragjának áldozatai, mert egy részük állítólag a szerbek oldalán állt a NATO-beavatkozás előtt.

B. TÁRSADALMI-GAZDASÁGI PROBLÉMÁK

23. A romák a társadalmi és gazdasági életben is diszkrimináció áldozatai. Ez tükröződik az EBESZ legutóbbi terjedelmes jelentésében, melyet ez év márciusában adott ki. (Jelentés a romák és szintik helyzetéről az EBESZ-térségben, Hága, 2000. március – ezentúl: EBESZ-jelentés.)

1. Lakhatás

24. A romák nagy része piszkos, elhanyagolt lakónegyedekben lakik nem létező vagy nagyon szegényes közegészségügyi ellátással (ivóvíz, csatornarendszer). Gyakran csak romák által lakott negyedekben élnek, mely gyakorlatilag szegre-

gációt és a lakosság főáramától elkülönült gettósítást eredményez. Az Usti nad Labem elnevezésű cseh városban épített hírhedt fal csak egyetlen, de szembe-
szökő példája a gettósításnak a maga megrázó valóságában. Tagadhatatlan, hogy a város hatóságainak minden bizonnyal volt aggodalomra okuk, és ésszerű intézkedéseket kellett volna tenniük a zaj és szennyeződés kiküszöbölésére, mely a nem roma szomszédoknak sok kellemetlenséget okozó két lakóépületből (emeletes házból) áradt. Az a javaslat azonban, hogy építsenek egy falat, mely elkülönítené és szegregálná a két közösséget, nagyon nyugtalanító volt, hiszen az az emberi méltóság meggyalázása és az egyének törvény előtti egyenlőségének megszegése. A fal megépítése túlment minden józan megfontoláson. Megnyugtató, hogy a cseh kormány haladéktalanul intézkedett a helyzet orvoslása érdekében, és elrendelte a fal lebontását nem sokkal felépítése után.

2. Oktatás

25. Egyes országokban a roma gyerekeket rendszeresen értelmi fogyatékosok számára fenntartott speciális iskolákba irányítják, s ezáltal megfosztják őket az iskolai és az azt követő fejlődés lehetőségétől. Egyes kormányhivatalok azt állítják, hogy sok roma szülő részesíti előnyben a speciális iskolákat, mert gyermekeiknek gondot okoz a normál iskolák tanmenete. Azt is mondják, hogy a roma gyerekeket általában 6 vagy 7 éves korukig szoptatják, így sok fontos hatás (pl. nyelv) nem éri őket iskolakezdés előtt. A Cseh Köztársaságban a roma és nem roma tanulók aránya a speciális iskolákban 11:1. Egy biztos, a roma gyerekek automatikus átirányítása speciális iskolákba nagyon hátraveti a közösséget, hiszen intellektuális fejlődésük hátráltatása révén ezek a gyerekek elvesztik a megfelelő oktatáshoz való jutás esélyét, következésképp örökösen másodrangú tagjai maradnak a társadalomnak.
26. „A cigány és utazó gyerekek iskolaellátottsága” című jelentés, mely a Tanács és a Tanácsnak az oktatási miniszterekkel való ülésén elfogadott határozatban (1989. május 22. 89/C 153/02) lefektetett intézkedések megvalósítását elemzi, s mely az Európai Közösségek égisze alatt 1989-ben jelent meg, 30-40%-ra teszi azoknak a roma gyerekeknek az arányát, akik rendszeresen járnak iskolába. A romák fele egyáltalán nem részesül semmiféle oktatásban, nagyon kevesen jutnak el a középfokú képzésig, és az iskolai eredmény a funkcionális írni-olvasni tudás tekintetében nagyon gyér, és nem áll arányban a rá fordított idővel. Az EBESZ-jelentés ugyanilyen siralmas képet fest a roma gyerekek iskolalátogatásáról és a magas arányú írástudatlanságukról. A jelentés több országra vonatkozóan közöl statisztikát a roma gyerekek iskolázottságáról (EBESZ-jelentés, 5. sz. jegyzet, 67).

3. Foglalkoztatás

27. A romákkal szembeni diszkrimináció egyik legkirívóbb példája a foglalkoztatásban jelentkezik. Függetlenül a kis számú munkahelyért való versengéstől a kelet-

közép-európai országokban romákat gyakorlatilag nem foglalkoztatnak a harmadik szektorban. A rasszizmus különleges jelentésvője megemlíti, hogy pl. Magyarországon „nincsenek roma taxisofőrök, eladók, kocsmái vagy éttermi konyhai munkások, banki vagy szállodai portások. A romákat leginkább szemétesként, utcasöprőként vagy gyári munkásként alkalmazzák, többségük azonban munkanélküli. A roma munkanélküliek arányát 60%-ra becsülik, de számos forrás szerint a viszonylag prosperáló Budapesten kívül vannak területek, ahol csaknem 100%-os a romák munkanélkülisége” (E/CN.4/2000/16/1. függelék, 114. bekezdés).

4. Panaszok

28. A kelet-közép-európai romák közös problémája, hogy panaszait nem veszik komolyan, és amikor a kormány segíteni kíván, nem kéri ki véleményüket, és nem vonja be őket. A kormány intézkedései, még ha jóhiszeműek is, előírás és kész tény jellegűek.
29. Másik panaszuk, hogy nincs vagy nagyon kevés a beleszólásuk a politikába, hiszen alig vagy egyáltalán nincsenek képviselve a kormányzás helyi, központi vagy regionális szintjén. A volt Jugoszláv Köztársaságban Macedóniában pl. az egyetlen roma parlamenti képviselő egy túlnyomóan romák által lakott választókerület delegáltja. Egyértelmű tehát, hogy meg kellene keresni azokat a módszereket, mely által meg lehetne oldani a romák megfelelő képviseletét a kormányzás minden szintjén.

5. A roma nők helyzete

30. Köztudott tény, hogy amikor egy csoport emberi jogai sérülnek, a gyerekeket és a nőket éri a legtöbb visszaélés. Ők tulajdonképpen kétszeres diszkrimináció áldozatai. Roma civil szervezetektől roma nők megerősökléséről és kényszerített sterilizációjáról érkeztek jelentések. Sőt, fiatal roma nőket prostitúcióra csábítanak és kényszerítenek, melynek eredményeként a nemzetközi embercsempészet áldozataivá válnak. Ezért külön figyelmet kellene fordítani a helyzetükre, és a romákkal foglalkozó nemzeti stratégiáknak nőkre vonatkozó speciális akciótervet kellene tartalmazniuk.

III. A romák emberi jogi védelme

31. Elsődleges célunk a romák emberi jogainak védelme annak érdekében, hogy részük legyen minden emberi jog élvezetében, különösen azokéban, melyeket a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkében foglalt kisebbségi jogok védelmében foganatosítottak nemzetközi és regionális do-

kumentumok. E cél eléréséhez a felek együttműködése szükséges. A romák emberi jogi védelmének és hatékony fejlesztésének kulcsfontosságú eleme a felek, tehát a romák, a többségi lakosság és a kormány közti kölcsönös bizalom. Olyan javaslattal állunk elő, mely mindhárom félnek hasznára válik.

32. Mind a kormány, mind a többségi közösség domináns helyzetben van a romákkal szemben, akik a különböző társadalmakban csupán kisebbséget alkotnak. Ezért a romák szükségleteinek és emberi méltóságának megfelelő társadalmi és gazdasági reformok meghozatala azokra vár, akiknek ez hatalmában áll. A következőket kell szem előtt tartani:
 - a) Fenn kell tartani a kommunikációs csatornákat a felek között olyan új, független hivatalok révén, melyeknek feladata a romák emberi jogainak védelme és elősegítése és melyekben jó szándékú és jó hírű, különböző etnikai (pl. roma) származású emberek dolgoznak.
 - b) A romákat érintő ügyekben konzultálni kell a romákkal, és az őket érintő döntések meghozatalánál figyelembe kell venni érzékenységüket. A megbeszéléseknek kezdeményezőnek kell lenniük, s a domináns félnek nem szabad azt éreztetnie a romákkal, hogy kiváltságokban részesíti őket, vagy hogy ez egy „kell vagy sem?” helyzet. Kölcsönös tiszteletre van szükség.
33. Figyelni kell a többségi lakosság, különösen a sovinszta politikusok gyűlöletbeszédének és faji diszkriminációjának minden formájára. Az önkormányzati rendeletekben, a közigazgatási, büntető és polgári törvényekben olyan rendelkezésekre van szükség, mely kellő mértékben szigorú a rasszizmussal szemben. Csak akkor értik meg az emberek, hogy nem kifizetődő rasszistának lenni, ha a közigazgatásnak van megfelelő hatásköre a nyíltan diszkrimináló, megtévedt üzletemberek engedélyének visszavonására; amikor az ügyészek vádat emelnek a faji alapú erőszak elkövetői ellen; vagy amikor az áldozatokat kárpótolják az őket ért diszkriminatív cselekedetektől eredő károkért. Elengedhetetlen a becsületes és előítélet-mentes rendőrség és az erős és független bíróság kialakítása. Úgy kell őket képezni és tanítani, hogy igazságosan és pártatlanul tudjanak roma ügyekkel foglalkozni és roma ügyeket tárgyalni.
34. Az oktatásnak el kell érnie azt, hogy az egyéneknek etnikai hovatartozásra, kultúrára és vallásra nézve függetlenül egyenlő esélyeik legyenek. Sőt, ami ennél fontosabb, az oktatásnak rá kell ébresztenie az embereket a kulturális pluralizmusra. Manapság nemigen beszélhetünk egykultúrájú országokról, hiszen nincs olyan ország a világon, mely érintetlen tud maradni más kultúra vagy kultúrák hatásától. A multikulturalizmus (*multiculturalism*) lett a norma, és azok a hatalmak, melyek a történelem egy pontján olyan magabiztosan felsőbbrendűnek érezték magukat más kultúrákkal szemben, hogy úgy gondolták, hogy az ő kultúrájukat kell terjeszteni szerte a világban, mára szerencsére belátták, hogy a szerénység is lehet (legalább időnként) gyümölcsöző. Ma a kisebbségi etnikai csoportoknak is megadatik a lehetőség, hogy kultúrájukat gyakorolhassák. A kulturális pluralizmus a tolerancia megnyilvánulása, mely mindenképpen jó, de nem biztos, hogy elég.

35. A megoldás talán a kultúrák közöttiségben (*interculturalism*) rejlik, mely lehetővé teszi az egyén számára, hogy nyitott és fogékony legyen több, akár egymástól messze álló kultúra egyidejű hatására. A kultúra közöttiség több mint a tolerancia. Magába foglalja a más kultúrák iránti nyitottságot és fogékonyságot, akár a kisebbséghez, akár a többséghez tartozunk. Az egyén, akinek identitása a többes identitás által gazdagszik, a több kapcsolódási pont révén ésszerűen és megértően viselkedik etnikailag eltérő szomszédaival. Az a személy, aki multikulturális társadalomban él, és nyitott a kultúrák közöttiségére, könnyebben beilleszkedik a társadalomba. A kultúrák közöttisége lehetőség a világpolgárrá válásra (precept for becoming a real citizen of the world).
36. J. S. Gudara a Londoni Egyetemről a *Multiculturalism, Deep Democracy and Citizen Education* (Multikulturalizmus, a demokrácia elmélyítése és a polgárok oktatása) című dolgozatában, melyet egy 1999. november 3–5-ei mauritiusi szemináriumon (*Vivre et penser l'inter-culturel aujourd'hui*) adott elő, e koncepció pozitív példáit véli felfedezni Nagy-Britanniában. Egyes Nagy-Britanniában letelepedett indiaiakról a következőket írja: „Egy Das nevű egyén hindinek, britnek, ázsiaiának, angolnak, bengálinak és európainak vallja magát, egy Pandit G. nevű pedig félírnek, ázsiaiának, skótnak” (*The Times*, 1999. július 2.).
37. Az iskola a kultúrák közöttiség előmozdításának legmegfelelőbb médiuma, a hatalom forrása az oktatás. Az „akinél a puskapor, annál a hatalom” elcsépelet frázis, mely a demokrácián és emberi jogokon alapuló kormányzásban nem játszhat szerepet. A hatalom alapja a tudás, ennek pedig az oktatás. Ma a TV naprakész, friss információt szolgáltat mindenkinek, a romák elvárásai következőképp magasabbak, és többé nem hajlandók engedelmesen túrni a társadalomban rájuk kirótt szolga szerepét.
38. A bizalom nem lehet egyoldalú, szükség van kölcsönösségre a romák részéről is. A romáknak be kell bizonyítaniuk, hogy tiszteletben tartják azon ország törvényeit és szokásait, melyben élnek, akárcsak átmenetileg is, feltéve, ha ezek a törvények összhangban állnak a nemzetközi emberi jogokkal. A kritikának igazságosnak kell lennie. Például, az olyan „házasság” el nem ismerése, mely nem felel meg a polgári házasság követelményeinek (a bejegyzést és kihirdetést illetően), nem azt a célt szolgálja, hogy a csupán „egyházi” házasságkötésen át esett roma „özvegyet” megfossza az özvegyi járandóságtól. A pusztán „egyházi” házasságkötés el nem ismerése nagyon kényes kérdés, hiszen vannak, akik az egyházi házasságkötés szentségében hisznek, az államnak viszont kötelessége garantálni a nemzeti jog összhangját a Házassághoz való hozzájárulásról, a korhatárról és a házasságok bejegyzéséről szóló egyezmény 1. és 3. cikkével. Ennek egyszerű megoldásaként be lehetne vezetni olyan jogszabályt, mely roma vallási vezetőket és papokat feljogosít arra, hogy polgári érvényű házasságokat kössenek. Az erre feljogosított személyeknek lenne kötelességük annak biztosítása, hogy az ő kezük alatt kötött házasságok összhangban legyenek a polgári joggal, és hogy a házasság adatai bekerüljenek a polgári anyakönyvbe.

39. A faji kapcsolatokat befolyásolják a sztereotípiák, ez alól a többségi lakosság és a romák közti viszony sem kivétel – ezt erősíti pl. az a felfogás, miszerint a vándorló romák rendezetlenül és koszosan hagyják maguk mögött átmeneti szálláshelyüket. A letelepedett romáknak haladéktalanul integrálódni (nem asszimilálódni) kell a befogadó országba. Ez a kölcsönös bizalmat erősítené.

IV. Regionális és nemzetközi szervezetekhez való folyamodás emberi jogi védelemért

40. Számos nemzetközi és regionális dokumentum fogalmazza meg a védelmi intézkedések és mechanizmusok lehetőségét. A jelenlegi világviszonylatban talán ezek lehetnek az emberi jogok védelmének és elősegítésének legjobb gyakorlati eszközei. Először is, az egyezmény mindig konszenzust jelent, s bár a mércét magasra kell állítani, nem mehet túl a felek számára elfogadható gyakorlati kötelezettségen. Ezt az emberi jogok védelmében hozott minden ajánlás figyelembe veszi, s a meglévő jogi keretek szabják meg kidolgozásukat. Másodszor, egy ilyenfajta védelmi mechanizmus lehetősége nemzetek feletti szinten objektivitást és függetlenséget garantál. Ez egy igen fontos biztonsági szelep, különös tekintettel arra, hogy a védelmet szolgáltató bíróságról és rendőrségről gyakran hallani olyan – alapos vagy alaptalan – híreszteléseket, miszerint azok együttműködnek a többséggel a kisebbség elnyomásában. Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés esetenként inkább elméletben, mintsem a gyakorlatban él, hiszen a peres felek lehetőségei nagy aránytalanságokat mutatnak. A bíróságok függetlensége túl könnyelmű előfeltevés, mely azonban nem mindig igazolható.
41. Két közösség között kialakult konfliktushelyzetben utópikus és irreális lenne feltételezni, hogy az egyik közösséghez tartozó bíró előítélet-mentesen tudna ítélni a másik közösséghez tartozó személy ügyében. Egy nemrég adott interjújában (*Newsweek*, 1999. május 15.) dr. Bernard Kouchnert, a koszovói ENSZ-misszió vezetőjét arról kérdezték, hogy szerinte lehetséges-e igazságos tárgyalásokat folytatni az etnikai ellentétektől feszülő légkörben. Őszinte válasza az volt, hogy a bírósági rendszer azért nem működik, mert nincs elegendő független bíró és ügyész. A Mitrovica elnevezésű felosztott városról beszélgetve elmondta, hogy a helyzet ingatagsága miatt halasztotta el az állítólagos szerb háborús bűnösök tárgyalását. Dr. Kouchner diagnózisa rávilágít a viták megoldásához elengedhetetlen szilárd, független és tiszteletre méltó intézmények fontosságára.
42. Mind ez ideig nagyon kevés esetben fordultak romák regionális vagy nemzetközi szervezetekhez emberi jogi védelemért annak ellenére, hogy ezek a szervezetek függetlenséget és objektivitást garantálnak. Sokan közülük nem ismerik a lehetőségeket, vagy nincsenek megfelelő anyagi forrásaik, jogi kapcsolataik és támogatóik, mely az ilyen ügyek megfelelő fórumhoz vitelének feltétele. Ez azért sajná-

latos, mert a kormányra való nyomás gyakorlásának egyik biztos módja a társadalmi változásért való pereskedés (social change litigation), beleértve a faji diszkrimináció tárgyú pereket is, melyek gyakran pozitív jogorvoslati intézkedések katalizátoraként működnek.

43. Sürgősen szükség lenne emiatt

- a) olyan információs kampányra, mely felhívna a romák figyelmét azokra a jogorvoslati lehetőségekre, melyek az országhatárokon túl rendelkezésükre állnak;
- b) felmérni a regionális és nemzetközi szervek védelmének hatékonyságát és feltárni azokat a módszereket, melyekkel egy fokozott védelmi hálózatot lehet biztosítani. Az az általános kritérium, miszerint minden létező jogorvoslati lehetőséget ki kell meríteni, mielőtt egy államot egy nemzetközi fórum elé lehetne citálni, igazságtalanságot eredményez ott, ahol nincs határidő kitűzve az emberi jogi panaszok tárgyalására;
- c) kihasználni az egyes országoknak a romakérdés megoldására irányuló hajlandóságát. 1999 júniusáig az Európa Tanács 41 tagállamából 27 ratifikálta a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, mely a kisebbségek védelmének egyik igen fontos regionális eszköze. A dokumentum 1998. február 1-jén lépett hatályba. A kisebbségek emberi jogi védelmének fejlesztése minden bizonnyal összefonódik azzal, hogy egyes országok csatlakozási tárgyalásokat folytatnak az Európai Unióval és azzal, hogy a nemzetközi normát megüссék, emelni kell az emberi jogok színvonalát.

44. Az emberi jogok védelmét szolgáló számos regionális és nemzetközi dokumentum adta mechanizmus kiváló eszköz a kisebbségek emberi jogainak betartására, melyeket maximálisan ki kellene használni.

V. Megvalósíthatósági tanulmány

45. Tekintettel a romák emberi jogi problémáinak összetettségére és sokaságára, szükség lenne egy olyan tanulmányra, mely feltárja, hogy ellentétben más kisebbségekkel, akik sikeresen integrálódtak az általuk kiválasztott országokban, a romák problémái miért térnek vissza annak ellenére, hogy több generáció óta ugyanazokban az országokban élnek.

46. Meg kell határozni, mely országokban a legégetőbbek a romák emberi jogi problémái, fel kell tárni a problémákat, az okokat, a megtett vagy megteendő intézkedéseket, össze kell hasonlítani az egyes országok tapasztalatait s azokat a lehetőségeket, melyekkel megvalósulhat a romák emberi jogi védelme akár az integráció, akár a konszenzusra épülő belső autonómia révén. Biztosítani kell a romák részvételét a döntéshozatalban, a politikai és közéletben. Figyelmet érdemelnek azok az intézkedések, melyeket Magyarország tett 1995 óta, s melyek arra irányulnak, hogy nemzeti kisebbségi önkormányzatok felállítása révén hatalommal ruházzák fel a romákat. Más országokban is megfigyelhetők hasonló

intézkedések. Az egyes államokon belül szétszórtan vagy koncentráltan is élnek romák, és a letelepedett, illetve nomád életmódot folytató közösségek igényei eltérőek lehetnek. Bizonyos esetekben egy olyan jól átgondolt autonómiatervezet, mellyel a civil társadalom is egyetért, mind a többség, mind a kisebbség – főként a roma kisebbség – jogainak hatékonyabb védelmet nyújthat. Minden autonómiajavaslatnak azonban tekintettel kell lennie az érintett terület és lakosság sajátosságaira, s elengedhetetlen feltétele a többségi és kisebbségi lakosság beleegyezése. Az autonómia egyik érdekes változata a vajdasági közösségek által felvetett javaslat.

47. Meg kell ismerni az Európán kívül élő romák emberi jogi helyzetét is, hogy megy soruk Dél- és Észak-Amerikában, Ausztráliában, és mi a helyzet Indiában, ahol gondok voltak a Rajasthanban letelepedő Banjarai cigányok állampolgárságával, melyet egy delhii fórum keretében meg is vitattak.
48. Össze kell állítani egy olyan átfogó ajánlást, mely elősegíti a romák emberi jogi problémáinak megoldását.
49. Végül, de nem utolsósorban a tanulmánynak meg kell fogalmaznia annak lehetőségét, hogy a romák emberi jogi problémájában érintettek ne csupán a problémákra, hanem azokra az intézkedésekre összpontosíthassanak, melyek révén megoldást is találhatnak.

Fordította Császár Ivett